

ЗАПОРОЖЦІ-КОЛОДНИКИ НА НОВІЙ ДНІПРОВСЬКІЙ ЛІНІЇ УКРІПЛЕНЬ

Незважаючи на поширення інтересу до історії запорозького козацтва та досить плідну працю в цьому напрямку в останнє десятиліття в історіографії і досі залишаються питання, мало розроблені або взагалі не розроблені. Таким є і питання заслання козаків запорожців на каторжні роботи на Нову Дніпровську лінію укріплень. Дана праця є спробою висвітлити це питання та привернути увагу дослідників до цієї проблеми.

З самого початку створення Нової Січі у 1734 році царський уряд проводив політику, спрямовану на обмеження її автономного устрою. В тому ж році Січ було підпорядковано київському генерал-губернатору. В 1735 році з метою посилення контролю за діяльністю запорожців за 2 км від Січі було збудовано Новосіченський ретраншемент. В 1752 році на землях Бугогардівської та Кодацької паланок утворено Нову Сербію. Постійно проводилася ізоляція земель Запоріжжя за допомогою розміщення російських полків. В 1764 році до новоствореної Новоросійської губернії було приєднано запорізькі землі по р. Інгул, і нарешті у 1770 році на півдні володінь Нової Січі розпочалося будівництво Нової Дніпровської лінії. Нова Дніпровська лінія – це система прикордонних укріплень, збудована 1770 – 1774 роках для оборони південних кордонів Російської імперії від нападів турків і татар. Будівництво Дніпровської лінії розпочалось у зв'язку з переміщенням кордонів Російської імперії на південь і втратою оборонного значення Української лінії. Нова Дніпровська лінія простягалася територією України майже на 200 км від Дніпра до Азовського моря вздовж річок Конки і Берди. Нова Дніпровська лінія складалася з 7 окремих фортець. Фортеці Дніпровської лінії (Олександрівська, Микитинська, Григорівська, Кирилівська, Олексіївська, Захарівська, Петровська) були розміщені на відстані близько 30 км одна від одної. Охоронну службу в фортецях несли козаки.

Після приєднання в 1783 році Кримського ханства до Російської імперії Нова Дніпровська лінія втратила воєнно-стратегічне значення. Після цього фортеці Нової Дніпровської лінії були за наказом імператриці Катерини II переведені в статус міст та посадів. Як зазначалося вище наступ на запорізькі землі було розпочато ще за часів заснування Нової Січі. Створення Нової Сербії та Слов'яносербії, виділення в окрему адміністративну одиницю Новоросійської губернії, що вело до захоплення запорізьких земель, викликало протести з боку запорожців. Тому поруч з депутаціями до царського двору і посиланнями на “старовинні права і вольності” запорожці застосовували таку форму боротьби, як напади і руйнування поселень на територіях, котрі вони вважали своїми. Для запорозького козацтва будівництво нових фортець принесло нові зазіхання на їхні права. По-перше, це стосувалося поземельних прав Запорозької Січі, з одного боку, відбувалося заселення нових фортець стороннім населенням, з другого боку, посилювалося користування землями, що належали козакам. Ці землі Катерина II роздавала російським поміщикам. По-друге, Січ втрачала своїх підданих, які перебиралися до фортець. Це приносило великі матеріальні збитки, в першу чергу козацькій старшині. Будівництво Нової Дніпровської лінії постійно гальмувалось нестачею робочих рук. Намагаючись вирішити проблему робочої сили з 30 листопада 1773 р. згідно з наказом Сенату почалось відсилення з трьох губерній Смоленської, Белгородської та Слобідської замість Оренбургу та Сибіру на Нову Дніпровську лінію в фортецю Олександрівську засуджених колодників, але не більше 1 тис. чоловік на рік. Так, за даними на липень 1774 р. включаючи чоловіків, жінок і дітей було 130 колодників [1; 5-10]. Поступово кількість колодників зростала на жовтень 1779 р. в Олександрівській фортеці було 149 чоловік, з них 138 чоловіків та 11 жінок. В листопаді вже 161 чоловік, 150 чоловіків та 11 жінок. До того ж були й діти цих колодників 6 чоловік. На 1782 р. 231 чоловіків, 20 жінок та 11 дітей [2; 22].

Умовно усіх колодників можна поділити на три групи. Перша група це так звані обивателі, тобто цивільне населення, засуджені переважно за вбивства, крадіжки, блуд та ін. Друга група це безпосередньо запорожці. І третя група це гайдамаки. За іронією долі саме на каторжні роботи на Нову Дніпровську лінію відсиляли і запорожців. Переважна більшість запорожців була засуджена за грабунки в Єлизаветградській провінції та Польщі. Так, у 1773 р. десятою ротою Жовтого гусарського полку було заарештовано запорожця Романа Бугая за грабунки в Єлизаветградській провінції та вбивство в польському селі Балайдіхе місцевого отамана. В тому ж році було заарештовано за грабунки в польському селі Каменке та засуджено до каторжних робіт в Олександрівській фортеці декількох запорожців – Івана Головка, Федора Видуту, Павла Рунка та Івана Нешадима [3; 96 зв.]. Але в той же час зустрічаємо в документах досить дивні речі. Наприклад, у тому ж 1773 р. Чорним гусарським полком були заарештовані запорожці Андрій Сиволап та Андрій Горбенко. Подив викликає те, що вони були затримані за спробу переходу польського кордону та намір там скоювати грабунки. У вирокі було зазначено, що їх били батогами, потім вирізали ніздря і заслали в Олександрівську фортецю [4; 97 зв.]. Тому якщо порівнювати з іншими випадками, коли засуджували вже за скоєний злочин в цьому випадку покарання було дуже суворим. В той же час не слід забувати, що інколи покарання впроваджувались в життя лише частково. Але все ж таки цей приклад є досить показовим в тому розумінні, що нестача робочих рук на будівництві була на стільки сильною, що заарештовували усіх навіть за підозру в намірі коїти грабунки.

Як вже зазначалося, третя група засуджених – це гайдамаки. Вони окремо проходять за документами і нібито утворюють групу відмінну від запорожців. Але в той же час якщо порівняти злочини, за які вони засуджені, та територію, на якій їх скоювали, то вийде, що ця група нічим не відрізняється від запорожців. Справа в тому, що під запорожцями російський уряд розумів осіб, які офіційно внесені до реєстру. В той же час досить велика кількість населення Запорозьких Вольностей не була офіційно внесена до реєстру, але вважала себе козаками. В цьому випадку маємо справу з стихійним покозаченням. Наприклад, 1773 р. було заарештовано групу гайдамаків за грабунки в Польщі та Єлизаветградській провінції у складі п'ятох чоловік, яких було також засуджено до заслання в Олександрівську фортецю. І так само зустрічаємо гайдамаків, засуджених за спробу переходу польського кордону [5; 98-98 зв.].

До того ж в документах інколи ці дві групи поєднуються у одну самими російськими чиновниками. Так, наприклад, у 1774 р. було заарештовано і засуджено двох жителів одинадцятої роти Жовтого гусарського полку разом з їхніми дружинами за переховування запорожців-гайдамаків [6; 103-103 зв.]. Тому, досліджуючи це питання, неможливо відривати ці дві групи одну від одної. Після ліквідації Нової Січі також зустрічаємо згадки про запорожців, засланих на будівництво Нової Дніпровської лінії укріплень. Так, наприклад, у річній відомості на будівництво Петровської фортеці за 1776 р. окремою групою виділені запорожці у кількості 252 чоловік. Вони були зайняті на найважчих земляних роботах – копали рів, який повинен був оточувати фортецю [7; 125-130].

Таким чином, бачимо, що запорозьке козацтво становило хоч і не найбільшу, але досить велику групу колодників, які брали участь у будівництві Нової Дніпровської лінії фортець, особливо їх кількість збільшується після ліквідації Нової Січі. В той же час це питання зовсім не досліджене, а дана робота є лише спробою виокремити це питання в історіографії та привернути увагу майбутніх дослідників запорозького козацтва до цієї проблеми.

Джерела та література:

1. РДАДА, ф. 16, оп. 1, спр. 797, ч. 3а.
2. РДВІА, ф. 52, оп.1, спр. 274, ч.1.
3. РДАДА, ф. 16, оп. 1, спр. 797, ч. 3а.
4. Там само.
5. Там само.
6. Там само.
7. РДВІА, ф. 52, оп.1, спр. 143, ч. 2.